

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНИХ ЕТАЛОНІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

Мар'яна Кравченко

Київ

Сенсорне виховання засобами дидактичних ігор постає як необхідне доповнення в процесі ознайомлення дітей з сенсорними еталонами. Тому визначення змісту, узагальнення класифікації та встановлення значущості дидактичних ігор є актуальною теоретично-методичним завданням.

Ключові слова: сенсорні еталони, дидактичні ігри, сенсорне виховання, діти раннього віку.

Безперечно значимою для організації педагогічного процесу виступає думка про реалізацію принципу систематичності. Важливою для нашого дослідження є теорія О.В. Запорожця, який орієнтує педагогів на необхідність максимального розвитку, реалізації тих властивостей і можливостей, які є специфічними для дітей раннього віку. На підставі багаторічних досліджень, він дійшов висновку, що процес сенсорного навчання може відбуватися неорганізовано, стихійно, і тоді він залишається малопродуктивним, а якщо ж вдається організувати його залежно психічним закономірностям поетапного формування сенсорних дій, то ефективність цього навчання буде значно підвищена [2].

Дитина на кожному віковому етапі виявляється найбільш чутливою до тих чи інших впливів. У зв'язку з цим кожна вікова ступінь стає сприятливою для подальшого нервово-психічного розвитку і всебічного виховання дитини. Чим менша дитина, тим більше значення в її житті має чуттєвий досвід. На етапі раннього дитинства ознайомлення з властивостями предметів відіграє важливу роль. Адже не дарма професор М.М. Щелованов назвав ранній вік «золотою порою» сенсорного виховання. На 2-3 році життя дитина ще не зовсім

готова до засвоєння сенсорних еталонів, у неї ще тільки починають накопичуватися уявлення про величину, форму, колір та інші властивості предметів, а нагромадження цих уявлень проходить через гру, через ігрові ситуації, в які необхідно вносити такі цілі, завдання та вміння, які варто засвоїти дітям. Завдяки зацікавленості дітей у розвитку сюжету співпереживання його героям, діти в активній пізнавальній діяльності освоюють прийоми групування і класифікації, явища відносин і залежностей між предметами за їх розміром, формою, кольором, розташуванням у просторі, визначають послідовність і результативність своїх дій, пізнають зачатки логіки.

У сучасних програмах навчання і виховання дітей у дошкільних закладах, як правило, не виділяється розділ «Сенсорне виховання». Завдання його реалізуються в інших розділах, де розглядається мовленнєвий розвиток дітей, ознайомлення з навколишнім, розвиток продуктивних видів діяльності. Вихователь ставить конкретні завдання і визначає їх способом реалізації відповідно до віку дітей, рівня їх сенсорного і розумового розвитку. Вважається, що сенсорне виховання слід починати якомога раніше, щоб використати природні можливості дитини.

Л.А. Венгер довів, що формування еталонних уявлень відноситься до «передеталонного періоду», та відбувається до засвоєння дитиною систем сенсорних еталонів: «...формування уявлень про властивості і співвідношення об'єктів – кільце в низці сенсорного розвитку з формуванням сенсорних дій. Оскільки уявлення є результатом застосування вже засвоєних стереотипних сенсорних дій, можна припустити, що відповідні умови для їхнього формування мають у всіх видах діяльності та під час рішення будь-яких задач, які містять сенсорне орієнтування» [1, С.87]. До цього припущення вчений дійшов завдяки умовиводу: шлях навчання дітей цілеспрямованому обстеженню, не може бути застосований в ранньому віці за трьома обставинами: недостатні вікові можливості, складна система сенсорних еталонів, не сформована система уявлень [1].

О.В. Проскура вважає, що забезпечення засвоєння дітьми сенсорних еталонів, означає формування у них уявлень про основні різновиди властивостей предмета (його кольору, форми, величини). А засоби порівняння властивостей предметів з еталонами (зразками) – це і є засоби обстеження властивостей предметів [7, С.26].

Р.С. Немов зауважує, що активізація сенсорної сфери: «...може бути побічним підсумком будь-якої діяльності, ...може відбуватися стихійно і на підсвідомому рівні, ...характеризує факт привласнення інформації, ...надбання людиною нових психологічних якостей та властивостей. Етимологічно це поняття містить все те, чому дійсно може навчитися індивід в результаті навчання, включно, і навчання самим життям» [3, С.387].

Сенсорний розвиток, таким чином, постає як такий, що має виключне важливе значення і у ранньому дитинстві. Провідними ж завданнями сенсорного виховання тут визначаються:

- 1) формування у дітей системи перцептивних дій;
- 2) системи сенсорних еталонів;
- 3) уміння самостійно їх застосовувати у подальшій власній діяльності.

У традиційній системі сенсорного виховання формування різних сенсорних здібностей відбувається в процесі осмисленої практичної діяльності. На шляху формування еталонних уявлень існує ступінь *неусвідомленого накопичення сенсорного досвіду*, коли інформація привласнюється дитиною під час будь-якої діяльності. Маніпулювання предметами, які містять сенсорну інформацією, тобто сенсорними матеріалами, розглянемо як наступну ступінь *сформованості сенсорної сфери*. Користь маніпулювання для розвитку дитини не визнавалася вченими, які наголошували на здійсненні навчання, як процесу повністю спланованого та керованого. Є.І. Радіна вважала маніпулювання шкідливим для розвитку малят. У наслідок цього, в традиційній системі сенсорного виховання, як протиставлення маніпуляції, проголошувалося надання дитині (П.Я. Гальперін) – уявлення про ситуацію та дії, які треба

виконати у «готовому» вигляді. На противагу цьому, Дж. та Е. Гібсони вважають, що шлях спроб та помилок, яким йде дитина та робить свої власні «відкриття», дуже важливий не тільки для сенсорного, а й для загального розвитку дитини. На сучасному етапі, вітчизняні науковці визнають серйозне значення предметно-маніпулятивної діяльності для розвитку малюка. Зокрема Т. Поніманська пояснює: «Важливо розвивати в цьому (ранньому) віці предметно-маніпулятивну діяльність, через неї допомагати пізнавати світ, розвивати свідомість і самосвідомість» [6, С.20].

Для здійснення сенсорного виховання Л.А. Венгер пропонує ставити перед дітьми пізнавальні задачі «на сприймання» предметів та їхніх властивостей. Сприймання завжди міститься в контексті більш широкої діяльності, яку вона орієнтує та регулює; відповідно і її задачі містяться в задачах цієї останньої та часто замасковані ними. Реально перед індивідом виникає не сенсорна, а комплексна практична або пізнавальна задача, в реалізації якої поряд з сенсорними процесами повинні брати участь й інші види психічної діяльності, власне сенсорні ж задачі виступають у вигляді вимог, що ставляться до сенсорики з боку цієї комплексної задачі. Такі погляди Л.А. Венгера дозволяють зробити висновок про специфіку та особливості сенсорного розвитку у дітей раннього віку.

Так, Н.С. Пантіна вважає, що доки дитина не сприйме задачу в її істинному вигляді й не почне її якось вирішувати, ніякого прогресу в сприйманні властивостей і співвідношень предметів очікувати не доводиться [4, С.233].

Багатьма вченими виокремлювався наступний ступінь сформованості еталонних уявлень – ступінь *сформованості еталонних уявлень*, коли дитина правильно співвідносить предмети за їхніми властивостями, не промовляючи їхні назви, або вербалізує помилково. Дитина співвідносить предмети за принципом «такий – не такий», по заздалегідь визначеному параметру (колір, форма, розмір тощо), тобто, діє шляхом спроб та помилок.

Треба навчитися особливому ставленню до дитячих помилок: виправлення помилок без дорікання за них. Педагогу важливо усвідомити те, що розуміння слова, у співвідношенні його з предметом, та поєднання слова з уявленням предмету для дитини раннього віку складна розумова діяльність, яка покращується з часом та внаслідок практики.

Супроводження вражень малюка називанням властивостей та співвідношень предметів дорослим допомагає встановленню зв'язків між візуальним, аудіальним та кінестетичним каналами сприймання, викликає образ названої властивості в уяві дитини. На сенсомоторному рівні сформованості еталонних уявлень результативність сенсорної сфери полягає: по-перше, у відкритті та збільшенні кількості сенсорних змістів (колір, форма, розмір, звучання, смак, дотик, відстань тощо), знайомстві з сукупностями властивостей і співвідношень; а по-друге, в «укрупненні» змістів упродовж певного часу за рахунок обліку все більш «тонких» відмінних рис. Якщо дитина має достатні навички в розрізненні предметів, то на ступені вербалізації еталонних уявлень у неї буде менше помилок як при співвідношенні предметів, так і при називанні їхніх властивостей. На цій стадії сформованості еталонних уявлень, у зв'язку з оволодінням мовою, сприймання дитини набуває усвідомленого та категоріального характеру.

Спираючись на вищезазначені погляди, можемо зробити припущення, що формування когнітивної сфери формується в ранньому дитинстві у процесі ознайомлення з сенсорними еталонами, ефективність якого залежить від особливостей комунікації між педагогом та групою малят. Формування сенсорної культури починається на підсвідомому рівні та враховує спонтанність сприймання дитини раннього віку, тому воно має можливості для оптимізації сенсорного виховання дітей раннього віку.

Послідовний та цілеспрямований розвиток сенсорної культури дитини полягає у тому, що педагог, орієнтуючись на програмні вимоги та ступінь сформованості еталонних уявлень кожної дитини в групі, створює предметно-

розвивальне середовище, яке насичене сенсорними матеріалами, що містять сенсорні задачі. Здійснюючи дидактичне супроводження сенсорного розвитку дитини, через предмети оточуючого довкілля, педагог опосередковано впливає на накопичення сенсорного досвіду кожної дитини. Враховуючи особисту зацікавленість дитини сенсорною інформацією, вихователь активізує її сенсорні дії. Таким чином, долається перший кордон надходження сенсорної інформації в сенсорний апарат дитини: перетворення важливої для розвитку дитини сенсорної інформації з «сенсорного шуму» в ту, на яку дитина звертає увагу. Починається набір та усвідомлене сприймання дитиною інформації про сенсорні змісти на рівні ідентифікації за принципом «такий – не такий», сенсорні дії перетворюються у сенсорну діяльність.

Накопичення сенсорних змістів під час предметно-маніпулятивної діяльності, підводить дитину до надходження сенсорної інформації в її сенсорний апарат. На цьому етапі, з боку педагога важливі: підтримка спонтанних проявів дітей; заохочення ініціативи та зусиль дитини, незалежно від результату діяльності; висока мовленнєва активність педагога у називанні властивостей і співвідношень предметів; не вимагання від дитини повторення; надання дитині допомоги в разі необхідності; виправлення помилок без дорікання за них.

Отже, саме дидактичне супроводження сенсорного виховання дитини здатне забезпечити активний розвиток її сенсорної культури. Саме діяльність у формі гри здатна допомогти дитині раннього віку перейти від простого сприйняття предметів до поступового усвідомлення їх значення.

Гра являє собою особливу діяльність, яка розквітає в дитячі роки і супроводжує людину протягом всього її життя. Ігрова діяльність постає провідною діяльністю дитини раннього віку і є такою діяльністю, завдяки якій відбуваються найголовніші зміни у психіці дитини і всередині якої розвиваються психічні процеси, що готують перехід дитини до нового, вищого ступеня її розвитку.

Гра має свої закони розвитку, кожному віку відповідає певний етап. Розвиваючись, вона піднімає дитину на новий щабель усвідомлення світу предметів, світу людських відносин. Успішне формування гри залежить від того, наскільки педагог правильно орієнтується в психологічному змісті гри на кожному етапі її розвитку. Педагог, керуючи грою дітей раннього віку, використовує методи, що забезпечують розвиток мислення, мовлення, самостійності та творчості дитини. Гра у формі дитячої самодіяльності в найбільшій мірою впливає на психічний розвиток дитини. У цьому полягає її педагогічна цінність.

Виходячи з цілей даного дослідження, зупинимося на більш детальній характеристиці різних видів дидактичних ігор.

У дошкільній педагогіці дидактичні ігри також поділяють відповідно різноманітних особливостей та характерних рис. У різних збірниках зазначено більше 500 дидактичних ігор, але чітка класифікація ігор за видами відсутня. Серед основних характеристик, які виступають основою поділу дидактичних ігор є розрізнення ігор за характером матеріалу, за навчальним змістом, ігровими правилами, організацією і стосунками дітей, роллю вихователя тощо.

Поширеною є класифікація дидактичних ігор за характером матеріалу, згідно з якою виокремлюють: ігри з предметами (дидактичні іграшки, реальні предмети, різноманітний природний матеріал); настільно-друковані ігри (дії не з предметами, а з їх зображеннями); словесні ігри (оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання у нових ситуаціях і зв'язках).

В контексті нашого дослідження важливою є класифікація за змістом навчання та виховання ігри можна поділити на: ігри для сенсорного виховання; словесні ігри; ігри для ознайомлення з природою; ігри з формування математичних уявлень та інші.

Вид діяльності дітей, що включає в себе ігрові правила та дії, організацію та стосунки між дітьми, також виступає основою поділу дидактичних ігор. Класифікація дидактичних ігор, запропонована О.І. Сорокіною [8]:

1) ігри-подорожі (відображають реальні факти і події через незвичайне: просте — через загадкове, складне — через переборне, необхідне — через цікаве);

2) ігри-доручення (ігрові дії в іграх-дорученнях ґрунтуються на пропозиції що-небудь зробити);

3) ігри-припущення (ігрове завдання виражене в назвах: “Що було б...?”, “Що б я зробив, якби...?” та ін.);

4) ігри-загадки розвивають здатність до аналізу, узагальнення, формують вміння розмірковувати, робити висновки;

5) ігри-бесіди (спілкування вихователя з дітьми, дітей між собою, яке постає як ігрове навчання та ігрова діяльність).

У дослідженні Ю.О. Приходько доведено, що вихователь в групі раннього віку вчить дітей правильно користуватися предметами, розширює їхні знання про окремі властивості, розвиває точність сприймання не тільки на заняттях, але й у процесі ігрової діяльності [5].

Таким чином, виявлення специфіки сенсорного виховання у дітей раннього віку має важливе значення для розгляду питання про всебічний розвиток дитини. Зміст сенсорного виховання будується на основі принципу збагачення і поглиблення шляхом формування у дітей широкого орієнтування у навколишньому світі. Поруч із спеціальним ознайомленням з кольором, формою, розміром предметів слід удосконалювати звуковий аналіз мови, формувати музичний слух, розвивати м'язово-суглобову чутливість та інше. Ці вміння відіграють важливу роль у здійсненні музичної, образотворчої, трудової діяльностей, у мовленнєвому спілкуванні. У той же час, сенсорне виховання включає спеціальну роботу щодо ознайомлення дітей із сенсорними еталонами, а також спеціальними способами зіставлення якостей предметів, що

сприймаються, із засвоєними зразками, тобто способами обстеження предметів. Для виділення певних груп якостей потрібні як прості дії (дотик – для визначення гладкості поверхні), так і більш складні (перцептивні) дії (система виявлення звукового складу слова). Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що найбільш ефективна реалізація сенсорного виховання в ранньому дитинстві взагалі та формування сенсорних еталонів зокрема можлива за умови насичення предметно-розвивального оточуючого середовища дитини ігровими засобами. Крім того, як показують результати проведеного експериментального дослідження відбувається значне підвищення результативності в умовах використання дидактичних ігор.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Венгер Л.А., Пилюгина Э.Г., Венгер Н.Б. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до шести лет. – М.: Просвещение, 1968. – 144 с.
2. Запорожец А.В. Развитие ощущений и восприятий в раннем и дошкольном детстве // Избр. психолог. труды: В 2х т; Т. 1. – М.: Педагогика, 1986. – С. 91-99.
3. Немов Р.С. Психология. В 3 кн.: Кн. 2. Психология образования. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 496 с.
4. Пантина Н.С. Исследование строения детской деятельности (на материале действий с дидактическими игрушками) // Психология и педагогика игры дошкольника (материал симпозиума) / Под ред. А.В. Запорожца и А.П. Усовой. – М.: Просвещение, 1966. – С. 231-318.
5. Пилюгина Э.Г. Занятия по сенсорному воспитанию с детьми раннего возраста – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
6. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Абрис, 1998. – 448 с.
7. Проскура Е.В. Развитие познавательных способностей дошкольника / Под ред. Л.А. Венгера. – К.: Рад. шк., 1985. – 128 с.

8. Сорокина А.И. Дидактические игры в детском саду [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://book.tr200.net/v.php?id=282252>

Сенсорное воспитание через дидактические игры является необходимым дополнением в процессе ознакомления детей с сенсорными явлениями. Поэтому определение содержания, значимости дидактических игр, обобщение их классификаций – актуальное теоретико-методическое задание.

Ключевые слова: сенсорные эталоны, дидактические игры, сенсорное воспитание, дети раннего возраста.